

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Кафедра екологічного права

Кафедра земельного та аграрного права

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗЕМЕЛЬНОГО, АГРАРНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ І ЗАГРОЗ

Матеріали круглого столу,
присвяченого 100-річчю з дня
народження доктора юридичних наук,
професора Вовка Ю. О.

(Харків, 12 травня 2023 р.)

За загальною редакцією професора *А. П. Гетьмана*

Харків
«Право»
2023

УДК 349.6(477)

A43

Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права
A43 в умовах сучасних викликів і загроз : матеріали круглого столу, присвяч.
100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. Вовка Ю. О. (Хар-
ків, 12 трав. 2023 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. – Харків : Право,
2023. – 470 с.

ISBN 978-966-998-548-4

Збірник містить тези наукових доповідей учасників круглого столу, що від-
бувся в м. Харкові 12 травня 2023 р.

Розраховано на науковців, фахівців у галузі права, студентів закладів вищої
юридичної освіти та всіх, хто цікавиться питаннями земельного, аграрного
й екологічного права України.

УДК 349.6(477)

*За зміст та якість матеріалів
відповідальність несуть автори публікацій*

ISBN 978-966-998-548-4

© Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, 2023

Вовк Юліан Олександрович

(6.05.1923–1.07.2000)

Український вчений у галузі земельного,
аграрного, природоресурсного та екологічного права,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри трудового, колгоспного
і земельного права (1964–1969)

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Шановні колеги!

Щиро вітаю вас з початком роботи круглого столу, присвяченого такій важливій та актуальній тематиці – проблемам земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз!

Проведення подібних заходів спільними зусиллями кафедри земельного та аграрного права і кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого та Національної академії правових наук України вже стало гарною традицією, яка, безумовно, триватиме й надалі. Але сьогоднішній наш захід є особливим, меморіальним, оскільки його присвячено пам'яті видатного вченого, представника Харківської школи права і наукової спеціальності 12.00.06, нашого Вчителя – Юліана Олександровича Вовка.

6 травня 2023 року виповнилося 100 років від дня народження шановного Юліана Олександровича. Ми пам'ятаємо його не лише як видатного вченого-правознавця, наукова спадщина якого й досі є підґрунтям для досліджень у галузі аграрного, земельного, екологічного і природо-ресурсного права, але й як яскраву, непересічну особистість, талановитого організатора, чудову людину з міцним внутрішнім стрижнем і щирою душею.

Слід зазначити, що проблеми земельного, аграрного й екологічного права в умовах воєнного стану не лише не втрачають своєї значимості, а й набувають ще більшої гостроти. Найактуальнішими питаннями, що постають на сьогодні, є: забезпечення продовольчої та екологічної безпеки, визначення розміру й порядку відшкодування шкоди, завданої довкіллю внаслідок повномасштабного вторгнення рф, зокрема, ґрунтам, лісам, водним об'єктам, тваринному і рослинному світу, аграрним товаровиробникам, повоєнне відновлення України та ін.

Юридична наука не може стояти осторонь указаних питань, навпаки, вона має стати флагманом у процесі їх вирішення, запропонувавши правові механізми ефективного і дієвого подолання складних проблем зе-

мельного, аграрного та екологічного права. Звичайно, вирішення цих проблем потребує вжиття комплексних заходів та об'єднання зусиль з представниками інших наукових напрямів (економіки, технічних і природничих наук), а також представниками органів державної влади, органів місцевого самоврядування та судової гілки влади. Лише спільні зусилля науковців і практиків мають реальний потенціал до втілення в життя.

Глибоко переконаний, що фахові доповіді, повідомлення і дискусії, нові ідеї, погляди та концепції доповідачів та учасників круглого столу сприятимуть узагальненню наукових підходів й розробці рекомендацій щодо подальшого вдосконалення законодавчого забезпечення аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин.

Бажаю всім учасникам круглого столу плідної та творчої праці. Впевнений, що цікаві та інформативні матеріали й доповіді заохочуватимуть до жвавого наукового обговорення і поглиблення досліджень у вказаних сферах, а результати нашої спільної праці стануть вагомим внеском у розв'язання актуальних правових проблем розвитку земельного, аграрного та екологічного права, подолання викликів і загроз, які на сьогодні постали перед юридичною наукою і практикою, а також сприятимуть відновленню України у повоєнний період.

З повагою та вдячністю

Гетьман Анатолій Павлович,
ректор Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України

НАУКОВІ ДОПОВІДІ НА ПЛЕНАРНОМУ ЗАСІДАННІ

Гетьман Анатолій Павлович

доктор юридичних наук, професор, ректор
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
академік НАПрН України

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРИРОДОРЕСУРСНОГО ПРАВА В НАУКОВІЙ СКАРБНИЦІ ПРОФЕСОРА Ю. О. ВОВКА

Золотими літерами в сучасній правовій науці України викарбуване ім'я професора, доктора юридичних наук, талановитого вченого-правознавця, доброзичливого педагога та мудрої й щирої людини – Юліана Олександровича Вовка. Його наукова спадщина містить широкую палітру конститутивних напрацювань з земельного, аграрного (колгоспного), трудового та інших галузей права і законодавства України, які заклали міцний та непорушний фундамент для їх подальшого прогресивного розвитку. Але особливий науковий інтерес для проф. Ю. О. Вовка представляли теоретико-правові проблеми формування галузі природоресурсного права, концептуальне обґрунтування та визначення місця його правових норм у вітчизняній правовій системі.

Ю. О. Вовк є автором понад 100 наукових праць, а стрижневими та такими, які й сьогодні слугують теоретичним підґрунтям для доктринального осмислення еколого-правових феноменів та явищ, стали такі роботи вченого: «Про предмет та систему природоресурсного права» (1975 р., тези), «Радянське природоресурсне право та правова охорона навколишнього природного середовища. Загальна частина» (1986 р.), «Радянське природоресурсне право. Особлива частина» (1987 р., у співавторстві з В. К. Поповим та В. В. Гречко).

Без перебільшення слід зазначити, що проф. Ю. О. Вовк є фундатором української школи природоресурсного права, який комплексно та методологічно обґрунтував найсуттєвіші юридичні параметри цієї галузі

права після висловлення М. Д. Казанцевим гіпотетичної пропозиції про формування інтегрованої галузі природоресурсного права.

Низка висловлених Ю. О. Вовком доктринально-правових ідей у цій царині визначила вектор наукових досліджень для наступних поколінь вчених, а його безцінні дороговкази стосовно предмету, методу, об'єктно-суб'єктного складу природоресурсних правовідносин, ключових аспектів права власності на природні об'єкти й ресурси та інші принципові для ідентифікації галузі права основоположні засади стали потужним орієнтиром для становлення та розвитку природоресурсного права як комплексної галузі права та законодавства. На сучасному етапі розвитку правової науки теоретичні положення та концепти, закладені проф. Ю. О. Вовком, пролонгуються у дослідженнях вчених Київської [1] та Одеської [2] науково-освітніх шкіл земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права.

Виваженими є роздуми проф. Ю. О. Вовка стосовно визначення особливостей предмета природоресурсного права, як його специфічної характеристики, яка дозволяє виокремлювати природоресурсні норми з-поміж інших галузей права. Визначаючи коло закріплених у природоресурсних нормативно-правових актах відносин, професор визнавав, що предметом природоресурсного права є, передусім, земельні, гірничі, водні та лісові відносини, які становлять його зміст.

Єдність предмету правового регулювання природоресурсного права, як обґрунтовував науковець, обумовлюється взаємозв'язком природних об'єктів, нерозривною фізичною та екологічною сполучною ланкою, іноді настільки міцною, що суспільні відносини стосовно використання окремого природного об'єкту неможливо розмежувати без спеціальних правових приписів.

В контексті відстоювання природоресурсного права як комплексної галузі, Ю. О. Вовк власні наукові пошуки зорінтував на дослідження його методу. Вчений поділяв думку, що своєрідність правового статусу суб'єктів та конкретних правовідносин є однією із головних ознак методу правового регулювання природоресурсного права. За справедливим міркуванням професора для зазначеної галузі права, здебільшого, характерна нерівність сторін. Той суб'єкт, що надає у користування природний об'єкт визначає доповнення до закону стосовно конкретних прав та обов'язків природокористувача, й тут, передусім, відображені відносини «влади» та «підпорядкування».

Водночас, природоресурсне право передбачає й рівноправних суб'єктів: суміжних природокористувачів, осіб, які спільно користують-

ся землею, водами тощо, що дозволило Ю. О. Вовку дійти до висновку не лише про адміністративні, але й цивільно-правові засади у характеристиці методу правового регулювання природоресурсного права, хоча договір науковець не розглядав як підставу виникнення природокористування.

Разом із тим, зміна панівної ідеології та трансформаційна перебудова політико-правової реальності, перехід на засади ринкової економіки значно скорегували усталені погляди щодо заперечення договірного порядку виникнення правовідносин використання природних ресурсів, що в подальшому стало орієнтиром для сучасного покоління дослідників (Н. Р. Кобецька [3], М. В. Краснова [4], А. К. Соколова [5]) у концептуалізації договірних (цивільно-правових) засад крізь площину методології галузі природоресурсного права.

До наукових здобутків проф. Ю. О. Вовка слід віднести й генерування принципів положень системної організації природоресурсного права як галузі права. Зокрема, до Загальної його частини він вважав за раціональне відносити правові норми, які регламентують право державної власності на природні ресурси, управління природними ресурсами, право користування природними ресурсами, а Особлива частина, на думку Ю. О. Вовка, визначає: право користування землею, право користування водами, право користування лісами, право користування надрами, а також правове регулювання мисливства та рибальства, організацію охорони об'єктів природи.

У найбільш розгорнутому вигляді Ю. О. Вовк презентував систему природоресурсного права як навчальної дисципліни, яка не є аналогічною системі галузі права, оскільки вивчення має спиратися на логічно послідовний порядок, без дублювання матеріалу, шляхом глибокого аналізу найважливіших принципів положень та всебічного висвітлення існуючого нормативного матеріалу.

Пророчими виявилися слова проф. Ю. О. Вовка про те, що природоресурсні норми – це вагома частина, різновид та обов'язкова передумова появи системи норм, покликаних у майбутньому всеохоплююче регламентувати використання, позитивне перетворення й охорону навколишнього для людини природного середовища. Принагідно зазначити, що сучасна система екологічного законодавства віддзеркалює зазначену гіпотезу вченого, адже нормативно-правові акти еколого-поресурсового спрямування (земельне, водне, гірниче, лісове, флористичне та фауністичне законодавство тощо) закріплюють парадигму комплексного вре-

гулювання суспільних відносин щодо, як використання, так і охорони й відтворення природних об'єктів, що безпосередньо знаходить відображення або у преамбулі закону, або у статті закону, присвяченій визначенню завдання того чи іншого законодавства.

Науковий інтерес для проф. Ю. О. Вовка становила, крім того, взаємодія природоресурсних норм з нормами природоохоронними. За переконанням вченого, останні не мають самостійного предмета правового регулювання, оскільки в цій сфері існують лише окремі нормативно-правові акти, які не утворюють систему. Норми ж природоресурсного законодавства в цілому складають єдину, логічно послідовну та достатньо розгорнуту систему.

Взаємозв'язок і взаємозалежність природоресурсних та природоохоронних норм науковець вбачав у тому, що суспільні відносини, пов'язані з тією чи іншою експлуатацією природних об'єктів не можуть диференціюватися на відносини щодо їх використання та охорони, оскільки неможливо користуватися багатствами природи, не охороняючи їх. Порядок використання природними благами передбачає збереження та ощадливе ставлення до них, а якщо це є можливим – також відновлення та покращення природного об'єкту, що експлуатується.

Саме такий концепт покладений і в основу сучасного екологічного законодавства, в якому відносини використання регламентуються у нерозривній єдності із необхідністю охорони та збереження природних ресурсів. Зокрема, магістральне місце у системі принципів охорони навколишнього природного середовища належить пріоритетності вимог екологічної безпеки, обов'язковості додержання екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів (*природоохоронний аспект – шрифт А. Г.*) при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності (*природоресурсний аспект – шрифт А. Г.*).

До того ж, як резюмував проф. Ю. О. Вовк, охорони не потребує те, чим не користуються у широкому розумінні цього слова, оскільки навіть при консервації окремих природних об'єктів охорона пов'язується з використанням їх в наукових, естетичних та інших цілях. Наприклад, сучасне природно-заповідне законодавство закріплює потенційну суб'єктивну можливість учасника екологічних правовідносин у використанні територій та об'єктів природно-заповідного фонду, що пов'язується із природоохоронними, науково-дослідними, оздоровчими, рекреаційними, освітньо-виховними цілями та потребами моніторингу навколишнього природного середовища (ст. 9 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.1992 р.).

Правонаступність у зверненні сучасних науковців, які досліджують актуальні проблеми правової охорони, використання й відтворення природних ресурсів згідно з викликами та загрозами ХХІ століття, до наукової скарбниці вчених-фундаторів галузей екологічного, земельного, аграрного та природоресурсного права є усталеною, та водночас, раціональною, тенденцією розвитку відповідної правової доктрини. Однією із таких видатних постатей є професор Ю. О. Вовк, який стоїть у витоків становлення природоресурсного права як галузі права, а його новаторські ідеї й фундаментальні теоретико-практичні висновки, безапеляційно, покладені в основу формування та розвитку сучасного концепту екологічного права та доктрини незалежної України.

Список використаних джерел:

1. Дейнега М. А. Природоресурсне право : проблеми формування і розвитку : монографія / за заг. ред. В. М. Єрмоленка. Київ : НУБіП України, 2019. 340 с.
2. Природоресурсове право України : навч. посіб. / за ред. Каракаша І. І. та Харитонової Т. Є. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Одеса, Видавничий дім «Гельветика», 2018. 566 с.
3. Кобецька Н. Р. Дозвільне і договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: питання теорії та практики : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2016. 271 с.
4. Краснова М. В. Договори в екологічному праві України : Навч. посіб. Київ : Алерта, 2012. 216 с.
5. Соколова, А. К. Договори на пользование природными ресурсами : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 1993. 176 с.

Андрейцев Володимир Іванович
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
державний радник юстиції III класу,
Заслужений юрист України

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ЕКОЛОГО-БЕЗПЕКОВОЇ ЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ І ЗАГРОЗ

Відповідно до статті 6 Конституції України державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Єдиним джерелом влади в Україні є народ.

Важливим в організації і реалізації публічної влади є визначення основних функцій держави на історичному етапі розвитку, зокрема еколого-безпекової захисної функції щодо захисту людини та держави в умовах глобальних викликів та загроз.

В цих умовах глобальних викликів і загроз законодавством України визначено безпеково-захисну функцію, яка реалізується на підставі чинного законодавства, зокрема, Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року № 1264-XII (із змінами) [1], Закону України «Про національну безпеку» від 21 червня 2018 року [2] та актів, прийнятих в їх розвиток.

З цією метою стаття 16 Конституції України визначає, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду українського народу є обов'язком держави. Це, на наш погляд, обумовлює здійснення внутрішньої і зовнішньої еколого-безпекової захисної функції України, особливо в сучасний період глобальних, в тому числі екологічних катастроф.

Згідно статті 18 Конституції України зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення національної безпеки.

Конституція України визначає найважливіші органи держави, які організовують і реалізують повноваження щодо екологічної безпеки, зокрема статтею 92 визначено, що виключно законодавством України встановлюються основи екологічної безпеки (пункт 5).

Пункт 17 – регламентує Основи національної безпеки України.

Пункт 18 – регулюється правовий режим надзвичайного стану, надзвичайної екологічної ситуації.

Повноваження *Президента України* передбачені статтею 106 Конституції України.

- щодо забезпечення державної незалежності, національної безпеки і правонаступництво держави (п.1);
- очолювання Ради національної безпеки і оборони України (п. 18);
- прийняття у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошення у разі необхідності окремі місцевості України зоною надзвичайної екологічної ситуації (з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України) (п. 21).

Координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України є *Рада національної безпеки і оборони України* (стаття 107).

Скажімо, рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України» введено в чинність Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392 з уточненою назвою «Стратегія Національної безпеки України. Безпека людини – безпека країни» [3, 14–16], як однопорядкової правової категорії з точки зору забезпечення і захисту відповідних цінностей в Україні. Стратегія біо-безпеки та біологічного захисту, згідно рішення РНБО від 15 жовтня 2021 року, затв. Указом Президента України 17 грудня 2021 року № 668 [4, 7], який визначає, що біобезпека є однією з найважливіших складових екологічної та національної безпеки України.

РНБО України координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони (ст. 107).

Вищим органом у системі органів *виконавчої влади* є Кабінет Міністрів України (ч. I. ст. 113), який відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах статей 85, 87 Конституції України (ч. II. ст. 113).

Зокрема *Кабінет Міністрів України* відповідно до Конституції України:

- забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України (п. 1. ст. 116);
- вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина (п. 2. ст. 116);
- забезпечує здійснення охорони природи, екологічної безпеки і природокористування (п. 3. ст. 116);
- реалізує засади національної безпеки;
- координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади.

Виконавчу владу на місцях здійснюють місцеві державні адміністрації (областях, районах, Києва і Севастополя (стаття 118 Конституції України).

Їх очолюють голови місцевих державних адміністрацій, які призначаються Президентом України, які уповноважені на (стаття 119):

- виконання Конституції та законів України;

- додержання прав і свобод громадян;
- охорони довкілля;
- виконання відповідних обласних і районних бюджетів та ін.

Функціонально до органів публічної влади відноситься судова гілка влади – правосуддя, що реалізується судами (стаття 124).

Система судів загальної юрисдикції в Україні діє за принципом територіальної підсудності і спеціалізації та конституційної юрисдикції – Конституційного Суду України.

Приведений аналіз норм Конституції України свідчить, що як Основний закон концептуально визначає основні аспекти реалізації еколого-безпекової захисної функції України, хоча державного правового забезпечення виконання цієї функції потребує більш предметного правового опосередкування з урахуванням реальних ризиків, викликів і загроз соціального, екологічного та економічного впливу на стан довкілля та процес реалізації безпеково-захисної функції в сучасних кризових умовах функціонування України, розробка системи конституційно-правових гарантій захисту безпеки людини і держави щодо подолання реально існуючих викликів національного та міжнародного характеру потребують істотного вдосконалення (модернізації).

Актуальною гарантією забезпечення функціонування держави, людини та довкілля можна припускати створенням міжнародних інституцій, зокрема системи міжнародних професійних судів для відвернення загроз політичного характеру, надання йому наддержавної функції публічно-правового характеру для зміцнення законності, правопорядку, ліквідації ризиків природи – техногенного характеру для їх гарантування задля сталого розвитку держав планетарної системи, що виправдала себе багаторічною історією функціонування держав з різним правовим режимом екологічного, економічного, науково-технічного спрямування, як єдиного вивіреного шляху цивілізованого сталого розвитку держав на планеті Земля.

Висловлене вище обумовлює доцільність доповнити частину II статті 16 Конституції України нормою про те, що в умовах глобальних викликів і загроз Україна орієнтує органи державної влади на здійснення еколого-безпекової захисної функції, гарантування права людини і суспільства на безпечне для життя і здоров'я, навколишнє природне середовище в межах встановлених регламентів, стандартів, нормативів екологічної безпеки.